פרשת לך לך תשפ"ז. גליון מס' 129

חומש לכ"י משולב

פרשת לך לך, בראשית יב – יז, קכ"ז פסוקים

פרק יב

(א) וַיֹּאמֶר יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם לֶךְ־לְךָ - להנאתך ולטובתך, ושם אעשך לגוי גדול, וכאן אי אתה זוכה לבנים. ועוד שאודיע טבעך בעולם, **מֵאַרְצְךָ** וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ, **מִמֶּלֶךְ.** והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו, התרחק עוד משם וצא מבית אביך, **אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ.** לא גילה לו הארץ מיד, כדי לחבבה בעיניו, ולתת לו שכר על כל דיבור ודיבור. כיוצא בו (לקמן כב ב) 'את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק', כיוצא בו (שם) 'על אחד ההרים אשר אומר אליך', כיוצא בו (יונה ג ב) 'וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך';
(שני הדיבורים האחרונים ברש"י כתובים במקור בסוף הפסוק הבא (ראה הטעם ב'ספר הזכרון') והועתקו למען הרצף).

(ב) **וְאֶעֶשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל** וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וֶהְיֵה בְּרָכָה:

ואעשך לגוי גדול. לפי שהדרך גורמת לשלושה דברים, ממעטת פריה ורביה, וממעטת את הממון, וממעטת את השם, לכך הוזקק לשלוש ברכות הללו, שהבטיחו על הבנים, ועל הממון, ועל השם. (וזהו ואגדלה שמך, הריני מוסיף אות על שמך, שעד עכשיו שמך אברם מכאן ואילך אברהם, ואברהם עולה רמ"ח כנגד איבריו של אדם. ברש"י ישן).

ואברכך. בממון.

והיה ברכה. הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי, ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ. **דבר אחר,** ואעשך לגוי גדול - זהו שאומרים אלהי אברהם, ואברכך - זהו שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך - זהו שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, בך חותמין ולא בהם:

(ג) וַאֲבָרְכָה מְבָרֲכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת **הָאֲדָמָה.** יש אגדות רבות, וזהו פשוטו, אדם אומר לבנו 'תהא כאברהם', וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח - (לקמן מח כ) 'בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה':

(ד) וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלָיו יְקֹוָק וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן־חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן:

(ה) וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־כָּל־רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ **אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְחָרָן** - שהכניסן תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים, ושרה מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב כאילו עשאום. ופשוטו של מקרא - עבדים ושפחות שקנו להם, כמו (לקמן לא א) 'עשה את כל הכבוד הזה', (במדבר כד יח) 'וישראל עושה חיל', לשון קונה וכונס, וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן:

(ו) וַיַּעֲבֹר אַבְרָם **בָּאָרֶץ** - נכנס לתוכה, **עַד מְקוֹם שְׁכֶם** - להתפלל על בני יעקב כשיבואו להילחם בשכם, **עַד אֵלוֹן מוֹרֶה** - היא שכם, הראהו הר גריזים והר עיבל ששם קיבלו ישראל שבועת התורה, **וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ.** היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחילק נח את הארץ לבניו, שנאמר (לקמן יד יח) ומלכי צדק מלך שלם, לפיכך (פסוק הבא) ויאמר ה' אל אברם לזרעך אתן את הארץ הזאת, עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם:

(ז) וַיֵּרָא יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם **מִזְבֵּחַ** לַיקֹוָק הַנִּרְאֶה אֵלָיו: **ויבן שם מזבח.** על בשורת הזרע ועל בשורת ארץ ישראל:

(ח) **וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם** - אהלו הָהָרָה **מִקֶּדֶם לְבֵית־אֵל** - במזרחה של בית אל. נמצאת בית אל במערבו, והוא שנאמר (המשך הפסוק) 'בית אל מים', **וַיֵּט אָהֳלָה** - אהלה כתיב, בתחילה נטע את אהל אשתו, ואחר כך את שלו, בֵּית־אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם **וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ** לַיקֹוָק וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְקֹוָק. נתנבא שעתידין בניו להיכשל שם על עוון עכן, והתפלל שם עליהם:

(ט) וַיִּסַּע אַבְרָם **הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ** הַנֶּגְבָּה: **הלוך ונסוע.** לפרקים, יושב כאן חודש או יותר, ונוסע משם ונוטה אהלו במקום אחר. וכל מסעיו **הנגבה,** ללכת לדרומה של ארץ ישראל והוא לצד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל הר המוריה שהיא נחלתו: פ

(י) וַיְהִי **רָעָב בָּאָרֶץ** - באותה ארץ לבדה, לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקדוש ברוך הוא שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשיו משיאו לצאת ממנה, וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה לָגוּר שָׁם כִּי־כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ:

(יא) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב לָבוֹא מִצְרַיְמָה וַיֹּאמֶר אֶל־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ **הִנֵּה־נָא יָדַעְתִּי** כִּי אִשָּׁה יְפַת־מַרְאֶה אָתְּ. מדרש אגדה - עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם, ועכשיו על ידי מעשה הכיר בה. דבר אחר, מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה, וזאת עמדה ביופיה. ופשוטו של מקרא, הנה נא הגיעה השעה שיש לדאוג על יופיך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את, ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה. ודומה לו (לקמן יט ב) הנה נא אדוני סורו נא:

(יב) וְהָיָה כִּי־יִרְאוּ אֹתָךְ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֹתָךְ יְחַיּוּ:

(יג) אִמְרִי־נָא אֲחֹתִי אָתְּ **לְמַעַן** יִיטַב־לִי **בַּעֲבוּרֵךְ** - יתנו לי מתנות, וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ:

*

שני

(יד) **וַיְהִי כְּבוֹא אַבְרָם מִצְרַיְמָה** - היה לו לומר **כבואם** מצרימה, אלא לימד שהטמין אותה בתיבה, ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים אֶת־הָאִשָּׁה כִּי־יָפָה הִוא מְאֹד:

(טו) וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַּרְעֹה וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל־פַּרְעֹה - הללוה ביניהם לומר הגונה זו למלך, וְתִקַּח הָאִשָּׁה בֵּית פַּרְעֹה:

(טז) וּלְאַבְרָם הֵיטִיב בַּעֲבוּרָהּ, **ולמכרהס היטיב.** פרעה בעבורה [נתן לו מתנות], וַיְהִי־לוֹ צֹאן־וּבָקָר וַחֲמֹרִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַאֲתֹנֹת וּגְמַלִּים:

(יז) וַיְנַגַּע יְקֹוָק| אֶת־פַּרְעֹה נְגָעִים גְּדֹלִים - במכת ראתן לקה, שהתשמיש קשה לו, וְאֶת־בֵּיתוֹ - כתרגומו ועל אנש ביתיה (ומדרשו לרבות כותליו ועמודיו וכליו), עַל־דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם: **על דבר שרי.** על פי דיבורה, אומרת למלאך הך והוא מכה:

(יח) וַיִּקְרָא פַרְעֹה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אִשְׁתְּךָ הִוא:

(יט) לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִוא וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ. לא כאבימלך שאמר לו (לקמן כ טו) הנה ארצי לפניך, אלא אמר לו לך ואל תעמוד, שהמצרים שטופי זימה הם, שנאמר (יחזקאל כג כ) וזרמת סוסים זרמתם:

(כ) וַיְצַו עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים, **וילו עליו.** על אודותיו, לשלחו ולשומרו, וַיְשַׁלְּחוּ כתרגומו 'ואלויאו' אֹתוֹ וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ:

פרק יג

(א) וַיַּעַל אַבְרָם מִמִּצְרַיִם הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וְלוֹט עִמּוֹ **הַנֶּגְבָּה.** לבוא לדרומה של ארץ ישראל, כמו שאמור למעלה (יב ט) הלוך ונסוע הנגבה, להר המוריה. ומכל מקום כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען מדרום לצפון הוא מהלך, שארץ מצרים בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמוכיח במסעות ובגבולי הארץ:

(ב) וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד - טעון משאות, בְּמִקְנֶה בַּכֶּסֶף וּבַזָּהָב:

(ג) וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו - כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים. לימדך דרך ארץ, שלא ישנה אדם מאכסניא שלו. דבר אחר, בחזרתו פרע הקפותיו, **מִנֶּגֶב** וְעַד־בֵּית־אֵל, **מנגב.** ארץ מצרים בדרומה של ארץ כנען, עַד־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־הָיָה שָׁם אָהֳלֹה בַּתְּחִלָּה בֵּין בֵּית־אֵל וּבֵין הָעָי:

(ד) אֶל־מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר־עָשָׂה שָׁם בָּרִאשֹׁנָה וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם יְקֹוָק. ואשר קרא שם אברם בשם ה'. וגם יש לומר, ויקרא שָׁם עכשיו בשם ה':

*

שלישי

(ה) וְגַם־לְלוֹט **הַהֹלֵךְ** אֶת־אַבְרָם הָיָה צֹאן־וּבָקָר וְאֹהָלִים: **ההולך את אברם.** מי גרם שהיתה לו זאת, הליכתו עם אברם:

(ו) וְלֹא־נָשָׂא אֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו - לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם, ולשון קצר הוא, וצריך להוסיף עליו, כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ, לפיכך כתוב ולא **נשא** בלשון זכר, כִּי־הָיָה רְכוּשָׁם רָב וְלֹא יָכְלוּ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו:

(ז) וַיְהִי־רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה־אַבְרָם וּבֵין רֹעֵי מִקְנֵה־לוֹט וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ: **ויהי ריב.** לפי שהיו רועים של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים - ניתנה הארץ לאברם, ולו אין יורש, ולוט יורשו, ואין זה גזל. והכתוב אומר 'והכנעני והפרזי אז יושב בארץ', ולא זכה בה אברם עדיין:

(ח) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־לוֹט אַל־נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין רֹעַי וּבֵין רֹעֶיךָ כִּי־אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ. קרובים. ומדרש אגדה - דומין בקלסתר פנים:

(ט) הֲלֹא כָל־הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי **אִם־הַשְּׂמֹאל וְאֵימִנָה וְאִם־הַיָּמִין וְאַשְׂמְאִילָה.** בכל אשר תשב, לא אתרחק ממך ואעמוד לך למגן ולעזר. וסוף דבר הוצרך לו, שנאמר (לקמן יד יד) וישמע אברם כי נשבה אחיו וגו'.

וְאַיְמִינָה. אימין את עצמי, כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. ואם תאמר היה לו לינקד **וְאֵימִינָה**, כך מצינו במקום אחר (ש"ב יד יט) 'אִם אִישׁ לְהֵמִין', ואין נקוד לְהַיְמִין:

(י) וַיִּשָּׂא־לוֹט אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־כָּל־כִּכַּר הַיַּרְדֵּן **כִּי כֻלָּהּ מַשְׁקֶה** - ארץ נחלי מים, **לִפְנֵי שִׁחֵת יְקֹוָק אֶת־סְדֹם** וְאֶת־עֲמֹרָה - היה אותו מישור כְּגַן־יְקֹוָק - לאילנות, כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם - לזרעים, **בֹּאֲכָה צֹעַר.** עד צער. ומדרש אגדה דורשה לגנאי, על שהיו שטופי זימה בחר לו לוט בשכונתם, במסכת הוריות (י:):

(יא) וַיִּבְחַר־לוֹ לוֹט אֵת כָּל־**כִּכַּר** הַיַּרְדֵּן, **ככר.** מישור, כתרגומו (מְיִשַׁר), וַיִּסַּע לוֹט **מִקֶּדֶם** - נסע מאצל אברם והלך לו למערבו של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה - הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר 'אי אפשי לא באברם ולא באלהיו', וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו:

(יב) אַבְרָם יָשַׁב בְּאֶרֶץ־כְּנָעַן וְלוֹט יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר וַיֶּאֱהַל עַד־סְדֹם. נטה אהלים לרועיו ולמקנהו עד סדום:

(יג) וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים - ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדו מכאן 'שם רשעים ירקב' (משלי י ז). **רעים.** בגופם, וְחַטָּאִים - בממונם, לַיקֹוָק מְאֹד. יודעים ריבונם ומתכוונים למרוד בו:

(יד) וַיקֹוָק אָמַר אֶל־אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד־לוֹט מֵעִמּוֹ - כל זמן שהרשע עמו - היה הדיבור פורש ממנו, שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה:

(טו) כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם:

(טז) וְשַׂמְתִּי אֶת־זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ **אֲשֶׁר| אִם־יוּכַל אִישׁ** לִמְנוֹת אֶת־עֲפַר הָאָרֶץ גַּם־זַרְעֲךָ יִמָּנֶה. כשם שאי אפשר לעפר להמנות, כך זרעך לא ימנה:

(יז) קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה:

(יח) וַיֶּאֱהַל אַבְרָם וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי **מַמְרֵא** - שם אדם אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיקֹוָק: פ

*

רביעי

פרק יד

(א) וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל - הוא נמרוד, שאמר לאברהם פול לתוך כבשן האש מֶלֶךְ־שִׁנְעָר אַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָסָר כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם. מקום יש ששמו גוים, על שם שנתקבצו שמה מכמה אומות ומקומות, והמליכו איש עליהם ושמו תדעל:

(ב) עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת־בֶּרַע - רע לשמים ורע לבריות מֶלֶךְ סְדֹם, וְאֶת־בִּרְשַׁע - שנתעלה ברשעו מֶלֶךְ עֲמֹרָה, שִׁנְאָב - שונא אביו שבשמים מֶלֶךְ אַדְמָה וְשֶׁמְאֵבֶר - שָׁם אֵבֶר לעוף ולקפוץ ולמרוד בהקב"ה מֶלֶךְ צביים צְבוֹיִם וּמֶלֶךְ בֶּלַע - שם העיר הִיא־צֹעַר:

(ג) כָּל־אֵלֶּה חָבְרוּ אֶל־עֵמֶק הַשִּׂדִּים - כך שמו, על שם שהיו בו שדות הרבה, הוּא יָם הַמֶּלַח. לאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח. ומדרש אגדה אומר, שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו:

(ד) שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבְדוּ - חמישה מלכים הללו את כדרלעומר אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וּשְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרָדוּ:

(ה) וּבְאַרְבַּע עֶשְׂרֵה שָׁנָה - לְמִרְדָּן, בָּא כְדָרְלָעֹמֶר - לפי שהוא היה בעל המעשה, נכנס בעובי הקורה, וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ - אלה שלושה מלכים, וַיַּכּוּ אֶת־רְפָאִים בְּעַשְ�ְתְּרֹת קַרְנַיִם וְאֶת־הַזּוּזִים - הם זמזומים בְּהָם וְאֵת הָאֵימִים בְּשָׁוֵה קִרְיָתָיִם:

(ו) וְאֶת־הַחֹרִי בְּהַרְרָם - בהר שלהם שֵׂעִיר עַד אֵיל פָּארָן - כתרגומו מֵישַׁר. ואומר אני שאין אֵיל לשון מישור, אלא מישור של פארן איל שמו, ושל ממרא אלוני שמו, ושל ירדן ככר שמו, ושל שטים אָבֵל שמו - 'אָבֵל השטים' (במדבר לג מט). וכן בַּעַל גָּד (יהושע יא יז) - 'בַּעַל' שמו, וכולם מתורגמין מֵישַׁר, וכל אחד שמו עליו, אֲשֶׁר עַל־הַמִּדְבָּר. אצל המדבר, כמו (במדבר ב כ) ועליו מטה מנשה:

(ז) וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ - על שם העתיד, שעתידין משה ואהרן להישפט שם על עסקי אותו העין, והם מי מריבה. ואונקלוס תירגמו כפשוטו (מַיְשַׁר פְּלוּג דִּינָא), מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט, וַיַּכּוּ אֶת־כָּל־שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי - עדיין לא נולד עמלק, ונקרא על שם העתיד, וְגַם אֶת־הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בְּחַצְצֹן תָּמָר. היא עין גדי, מקרא מלא בדברי הימים (דה"ב כ, ב) ביהושפט:

(ח) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם וּמֶלֶךְ עֲמֹרָה וּמֶלֶךְ אַדְמָה וּמֶלֶךְ צביים צְבוֹיִם וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִוא־צֹעַר וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים:

(ט) אֶת כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר וְאַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אַלָּסָר אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת־הַחֲמִשָּׁה. ואף על פי כן נצחו המועטים, להודיעך שגיבורים היו, ואף על פי כן לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם:

(י) וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בְּאֵרֹת בְּאֵרֹת חֵמָר - וְנָפְלוּ מֶלֶךְ־סְדֹם וַעֲמֹרָה וַיִּפְלוּ־שָׁמָּה וְהַנִּשְׁאָרִים הָרָה נָסוּ:

נמרות נמרות חמר. בארות הרבה היו שם, שנוטלין משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אגדה - שהיה הטיט מגובל בהם, ונעשה נס למלך סדום שיצא משם, לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינין שניצל אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שיצא זה מן החימר האמינו באברהם למפרע.

הָרָה נסו. להר נסו. 'הרה' כמו 'להר', כל תיבה שצריכה למ"ד בתחילתה הטיל לה ה"א בסופה. ויש חילוק בין 'הרה' ל'להרה', שה"א שבסוף התיבה עומדת במקום למ"ד שבראשה, אבל אינה עומדת במקום למ"ד ונקודה פת"ח תחתיה, והרי 'הרה' כמו 'לְהר', או כמו 'אל הר', ואינו מפרש לאיזה הר, אלא שכל אחד נס באשר מצא הר תחילה. וכשהוא נותן ה"א בראשה לכתוב ההרה או המדברה, פתרונו כמו 'אל ההר' או כמו 'להר', ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש בפרשה:

(יא) וַיִּקְחוּ אֶת־כָּל־רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאֶת־כָּל־אָכְלָם וַיֵּלֵכוּ:

(יב) וַיִּקְחוּ אֶת־לוֹט וְאֶת־רְכֻשׁוֹ בֶּן־אֲחִי אַבְרָם וַיֵּלֵכוּ **וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם.** מי גרם לו זאת, ישיבתו בסדום:

(יג) **וַיָּבֹא הַפָּלִיט** וַיַּגֶּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי, **ויכ"ו הפליט.** לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב (דברים ג יא) כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים, וזהו 'נשאר', שלא הרגוהו אמרפל וחבריו כשהיכו את הרפאים בעשתרות קרנים, תנחומא (חקת כה). ומדרש בראשית רבה (מב ח) - זה עוג שפלט מדור המבול, וזהו מיתר הרפאים, שנאמר (לעיל ו ד) הנפלים היו בארץ וגו', ומתבוין שיהרג אברם וישא את שרה. **העברי.** שבא מעבר הנהר, וְהוּא שֹׁכֵן בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם בַּעֲלֵי בְּרִית־אַבְרָם. שכרתו עמו ברית (דבר אחר, שהשיאו לו עצה על המילה כמו שמפורש במקום אחר):

(יד) וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וַיָּרֶק אֶת־חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ,

ויר"ק. כתרגומו - 'וְזָרִיז', וכן (ויקרא כו לג) והריקותי אחריכם חרב, אזדיין בחרבי עליכם, וכן (שמות טו ט) אריק חרבי, וכן (תהלים לה ג) וְהָרֵק חנית וסגור. **חניכיו.** חנכו כתיב (ס"א - קרי), זה אליעזר שחנכו למצוות, והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה, וכן (משלי כב ו) חנוך לנער, (במדבר ז יא) חנוכת המזבח, (תהלים ל א) חנוכת הבית, ובלע"ז קורין לו איניציי"ר [לחנוך].-

שְׁמֹנֶה עָשָׂר וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת - רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריא של שמו, וַיִּרְדֹּף עַד־דָּן. שם תשת כחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגל:

(טו) וַיֵּחָלֵק עֲלֵיהֶם לַיְלָה הוּא וַעֲבָדָיו, **ויחלק עליהם.** לפי פשוטו, סרס המקרא, 'ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה', כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים זה לכאן וזה לכאן. **לילה.** כלומר אחר שחשכה לא נמנע מלרודפם. ומדרש אגדה - שנחלק הלילה, ובחציו הראשון נעשה לו נס, וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים, וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם עַד־חוֹבָה אֲשֶׁר מִשְּׂמֹאל לְדַמֶּשֶׂק: **עד חובה.** אין מקום ששמו חובה, אלא דן קורא חובה, על שם עבודה זרה שעתידה להיות שם:

(טז) וַיָּשֶׁב אֶת כָּל־הָרֶכֶשׁ וְגַם אֶת־לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הֵשִׁיב וְגַם אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הָעָם:

(יז) וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶל־עֵמֶק שָׁוֵה - כך שמו, כתרגומו 'לְמֵישַׁר מַפְנָא', פנוי מאילנות ומכל מכשול, הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ. בֵּית רֵיסָא דְמַלְכָּא (אונקלוס), בית ריס אחד שהוא שלושים קנים, שהיה מיוחד למלך לשחק שם. ומדרש אגדה, עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברם עליהם לנשיא אלהים ולקצין:

(יח) וּמַלְכִּי־צֶדֶק - מדרש אגדה - הוא שם בן נח, מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם וָיָיִן - כך עושים ליגיעי מלחמה, והראה לו שאין בליבו עליו על שהרג את בניו. ומדרש אגדה - רמז לו על המנחות ועל הנסכים שיקריבו שם בניו, וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן:

(יט) וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. כמו (תהלים קלד ג) עושה שמים וארץ, על ידי עשייתן קנאן להיות שלו:

(כ) וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר־מִגֵּן צָרֶיךָ בְיָדֶךָ, מסר מגן. אשר הסגיר, וכן (הושע יא ח) 'אֲמַגֶּנְךָ יִשְׂרָאֵל', וַיִּתֶּן־לוֹ אברם מַעֲשֵׂר מִכֹּל. אשר לו, לפי שהיה כהן:

*

חמישי

(כא) וַיֹּאמֶר מֶלֶךְ־סְדֹם אֶל־אַבְרָם תֶּן־לִי הַנֶּפֶשׁ - מן השבי שלי שהצלת, החזר לי הגופים לבדם, וְהָרְכֻשׁ קַח־לָךְ:

(כב) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־מֶלֶךְ סְדֹם הֲרִמֹתִי יָדִי אֶל־יְקֹוָק אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: הֲרִמֹתִי ידי. לשון שבועה, מרים אני את ידי לאל עליון, וכן (לקמן כב טז) בי נשבעתי, נשבע אני, וכן (לקמן כג יג) נתתי כסף השדה קח ממני, נותן אני לך כסף השדה וקחהו ממני:

(כג) אִם־מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ־נַעַל - אעכב לעצמי מן השבי, וְאִם־אֶקַּח מִכָּל־אֲשֶׁר־לָךְ - ואם תאמר לתת לי שכר מבית גנזיך, לא אקח, וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת־אַבְרָם. שהקב"ה הבטיחני לעשרני, שנאמר (לעיל יב ב) ואברכך וגו':

(כד) בִּלְעֲדֵי רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר הָלְכוּ אִתִּי עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הֵם יִקְחוּ חֶלְקָם: ס

הנערים. עבָדַי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו'. ואף על פי שעבָדַי נכנסו למלחמה, שנאמר (לעיל פס' טו) 'הוא ועבדיו ויכם', וענר וחבריו ישבו על הכלים לשמור, אפילו הכי הם יקחו חלקם.

וממנו למד דוד שאמר (ש"א ל כד) 'כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדיו יחלוקו', ולכך נאמר (שם פס' כה) 'ויהי מהיום ההוא ומעלה וַיְשִׂמֶהָ לחוק ולמשפט', ולא נאמר 'והלאה', לפי שכבר ניתן החוק בימי אברהם:

פרק טו

(א) אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הָיָה דְבַר־יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם בַּמַּחֲזֶה לֵאמֹר אַל־תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד:

מחז הסביס המלה. כל מקום שנאמר 'אחר' - סמוך, 'אחרי' - מופלג. אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים, והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל צַדְקוֹתַי, לכך אמר לו המקום 'אל תירא אברם, אנכי מגן לך' - מן העונש, שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת, ומה שאתה דואג על קבול שכרך - 'שכרך הרבה מאד':

(ב) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יֱקֹוִק מַה־תִּתֶּן־לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי - מנחם בן סרוק פירשו לשון יורש, וחבר לו (מלאכי ב יב) 'ער ועונה', ערירי בלא יורש, כאשר תאמר (איוב לא יב) 'ובכל תבואתי תשרש', תעקר שרשיה, כך לשון ערירי חסר בנים, ובלע"ז דישאנפנט"ף [חסר ילדים].

ולי נראה ער ועונה מגזרת (שיר השירים ה ב) ולבי ער, וערירי לשון חורבן, וכן (תהלים קלז ז) ערו ערו, וכן (חבקוק ג יג) עָרוֹת יְסוֹד, וכן (ירמיה נא נח) ערער תתערער, וכן (צפניה ב יד) כִּי אַרְזָהּ עֻרָּה.-

וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי - כתרגומו (וּבַר פַּרְנָסָא הָדֵין דְּבֵיתִי), שכל ביתי נזון על פיו, כמו (לקמן מא מ) ועל פיך ישק, אפוטרופס שלי. ואילו היה לי בן, היה בני ממונה על שלי, הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר: דמשק. לפי התרגום (דַּמַשְׁקָאָה) מדמשק היה, ולפי מדרש אגדה - שרדף המלכים עד דמשק. ובתלמוד שלנו דרשו נוטריקון - 'דולה ומשקה' מתורת רבו לאחרים (יומא כח:):

(ג) וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע - ומה תועלת בכל אשר תתן לי, וְהִנֵּה בֶן־בֵּיתִי יוֹרֵשׁ אֹתִי:

(ד) וְהִנֵּה דְבַר־יְקֹוָק אֵלָיו לֵאמֹר לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי־אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ הוּא יִירָשֶׁךָ:

(ה) וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הַבֶּט־נָא הַשָּׁמַיְמָה וְסִפֹּר הַכּוֹכָבִים אִם־תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ:

ויוצא אותו החוצה. לפי פשוטו, הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים. ולפי מדרשו, אמר לו צא מאצטגנינות שלך, שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן, אברם אין לו בן, אבל אברהם יש לו בן. וכן שרי לא תלד, אבל שרה תלד, אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר, הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון 'הבטה', מלמעלה למטה:

(ו) וְהֶאֱמִן בַּיקֹוָק - לא שאל לו אות על זאת. אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו (להלן פס' ח) 'במה אדע', וַיַּחְשְׁבֶהָ לוֹ צְדָקָה. הקדוש ברוך הוא חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו. דבר אחר, 'במה אדע' - לא שאל לו אות, אלא אמר לפניו - הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקדוש ברוך הוא בזכות הקרבנות:

*

ששי

(ז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְקֹוָק אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ: (ח) וַיֹּאמֶר אֲדֹנָי יֱקֹוִק בַּמֶּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה:

(ט) וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת - שלושה עגלים, רמז לשלושה פרים - פר יום הכפורים, ופר העלם דבר של צבור, ועגלה ערופה, וְעֵז

מְשֻׁלֶּשֶׁת - רמז לשעיר הנעשה בפנים, ושעירי מוספין של מועד, ושעיר חטאת יחיד, **וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ** - אשם ודאי, ואשם תלוי, וכבשה של חטאת יחיד, **וְתֹר וְגוֹזָל**. תור ובן יונה:

(י) **וַיִּקַּח־לוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ־בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת־הַצִּפֹּר לֹא בָתָר**:

ויבתר אותם. חילק כל אחד לשני חלקים. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת עימו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב (להלן פס' יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר וגו', ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמה שנאמר (ירמיה לד יט) העוברים בין בתרי העגל, אף כאן 'תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים' (להלן פס' יז) הוא שלוחו של שכינה שהוא אש.

ואת הצפור לא בתר. לפי שהאומות נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר (תהלים כב יג) סבבוני פרים רבים וגו', ואומר (דניאל ח כ) האיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס, ואומר (שם פס' כא) והצפיר השעיר מלך יון, וישראל נמשלו לבני יונה שנאמר (שה"ש ב יד) יונתי בחגוי הסלע, לפיכך בתר הבהמות, רמז על האומות שיהיו כלין והולכין, ואת הציפור לא בתר, רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם:

(יא) **וַיֵּרֶד הָעַיִט** - הוא עוף, ועל שם שהוא עט ושואף אל הנבלות לטוש עלי אוכל, כמו (שמואל א' טו יט) ותעט אל השלל, **עַל־הַפְּגָרִים** - על הבתרים (הפגרים מתרגמינן פַּגְלָיָא, אלא מתוך שהורגלו לתרגם (לעיל פס' י) 'איש בתרו' - 'ויהב פלגיא', נתחלף להם תיבת פגליא לפלגיא, ותירגמו הפגרים פלגיא, וכל המתרגם כן טועה, לפי שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגומו 'פלגיא', ופגרים תרגומו 'פַּגְלָיָא' - לשון פגול, כמו (ויקרא יט ז) פגול הוא, לשון פגר), **וַיֹּשֶׁב אֹתָם אַבְרָם**: **וישב.** לשון נשיבה והפרחה, כמו (תהלים קמז יח) ישב רוחו, רמז שיבוא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחין אותו מן השמים עד שיבוא מלך המשיח:

(יב) **וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה נָפְלָה עַל־אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת עָלָיו**. רמז לצרות וחושך של גלויות:

(יג) **וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי־גֵר יִהְיֶה זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה**:

כי גר יהיה זרעך. משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב, ויעקב כשירד למצרים אמר (להלן מז ט) ימי שני מגורי שלושים ומאת שנה, הרי מאה ותשעים, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו, הרי ארבע מאות שנה.

ואם תאמר במצרים היו ארבע מאות, הרי קהת מיורדי מצרים היה, צא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם ושמונים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלוש מאות וחמישים, ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם, ושחי עמרם אחר לידת משה.

בארץ לא להם. לא נאמר 'בארץ מצרים' אלא 'בארץ לא להם', ומשנולד יצחק (להלן כא לד) ויגר אברהם וגו', וביצחק (להלן כו ג) גור בארץ הזאת, (תהלים קה כג) ויעקב גר בארץ חם, (לקמן מז ד) לגור בארץ באנו:

(יד) **וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן אָנֹכִי, וגם אח הגוי.** 'וגם' לרבות ארבע מלכויות, שאף הם כָּלִים על ששיעבדו את ישראל. **דן אנכי.** בעשר מכות, **וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל.** בממון גדול, כמו שנאמר (שמות יב לו) וינצלו את מצרים:

(טו) **וְאַתָּה תָּבוֹא** - ולא תראה כל אלה **אֶל־אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם** - אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבוא אליו? לימדך שעשה תרח תשובה, **תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה.** בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו, ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת חמש שנים קודם זמנו, ובו ביום מרד עשו:

(טז) **וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה** - לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלושה דורות, והרביעי ישובו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עימו וכרת ברית זו, כדכתיב (לעיל פס' ז) לתת לך את הארץ הזאת לרשתה. וכן היה, יעקב ירד למצרים, צא וחשוב דורותיו - יהודה, פרץ, וחצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה, **כִּי לֹא־שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד־הֵנָּה: כי לא שלם עון האמורי.** להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקדוש ברוך הוא נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה תריבנה:

(יז) **וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה** - כמו (לקמן מב לה) ויהי הם מריקים שקיהם, (מ"ב יג כא) ויהי הם קוברים איש, כלומר ויהי דבר זה. **השמש באה.** שקעה, **וַעֲלָטָה הָיָה** - חָשַׁךְ היום, **וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה**. רמז לו שיפלו המלכויות בגיהנם.

באה. טעמו למעלה, לכך הוא מבואר שבאה כבר, ואם היה טעמו למטה באלף היה מבואר כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן, שהרי כבר כתיב (לעיל פס' יב) ויהי השמש לבוא, והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה, נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות, כמו בא, קם, שב, כשהטעם למעלה, לשון עבר הוא, כגון זה, וכגון (להלן כט ט) ורחל באה, (להלן לז ז) קמה אלומתי, (רות א טו) הנה שבה יבמתך, וכשהטעם למטה הוא לשון הווה, דבר שנעשה עכשיו והולך, כמו (להלן כט ו) באה עם הצאן, (אסתר ב יד) בערב היא באה ובבוקר היא שבה:

(יח) **בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת יְקֹוָק אֶת־אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת, לזרעך נתתי.** אמירתו של הקדוש ברוך הוא כאילו היא עשויה, **מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת.** לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קוראהו גדול, אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר (לעיל ב יד) והנהר הרביעי הוא פרת. משל הדיוט עבד מלך מלך, הִדבֵּק לשחוור וישתחוו לך:

(יט) **אֶת־הַקֵּינִי וְאֶת־הַקְּנִזִּי וְאֵת הַקַּדְמֹנִי**. עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גוים, והשלושה אדום ומואב ועמון, והם קיני קניזי וקדמוני - עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) 'אֱדוֹם וּמוֹאָב מִשְׁלוֹחַ יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מִשְׁמַעְתָּם':

(כ) **וְאֶת־הַחִתִּי וְאֶת־הַפְּרִזִּי וְאֶת־הָרְפָאִים.** ארץ עוג, שנאמר בה (דברים ג יג) 'הַהוּא יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים':

(כא) וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי וְאֶת־הַגִּרְגָּשִׁי וְאֶת־הַיְבוּסִי׃ ס

פרק טז

(א) וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם לֹא יָלְדָה לוֹ וְלָהּ **שִׁפְחָה מִצְרִית** וּשְׁמָהּ הָגָר׃ **שפחה מלרית.** בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשו לשרה אמר - מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר:

(ב) וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם הִנֵּה־נָא עֲצָרַנִי יְקֹוָק מִלֶּדֶת בֹּא־נָא אֶל־שִׁפְחָתִי **אולַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה** - לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס. **אבנה ממנה.** בזכות שאכניס צרתי לתוך ביתי, וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרָי. לרוח הקודש שבה:

(ג) וַתִּקַּח שָׂרַי אֵשֶׁת־אַבְרָם אֶת־הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ - לקחתה בדברים, אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה, **מִקֵּץ עֶשֶׂר שָׁנִים** - מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה, חייב לישא אחרת, **לְשֶׁבֶת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן** - מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו (לעיל יב ב) 'ואעשך לגוי גדול' עד שיבוא לארץ ישראל, וַתִּתֵּן אֹתָהּ לְאַבְרָם אִישָׁהּ לוֹ לְאִשָּׁה:

(ד) וַיָּבֹא אֶל־הָגָר וַתַּהַר - מביאה ראשונה, וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וַתֵּקַל **גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ.** אמרה - שָׂרַי זו אין סִתְרָהּ כְּגִלּוּיָהּ, מראה עצמה כאילו היא צַדָּקֶת ואינה צַדָּקֶת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה:

(ה) וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם **חֲמָסִי עָלֶיךָ** - חמס העשוי לי, עליך אני מטיל העונש, כשהתפללת להקב"ה מה תתן לי ואנכי הולך ערירי, לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שנינו, והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דבריך אתה חומס ממני, שאתה שומע בזיוני ושותק, **אָנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי בְּחֵיקֶךָ וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וָאֵקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט יְקֹוָק בֵּינִי וּבֵינֶיךָ.** כל 'בינך' שבמקרא חסר, וזה מלא, קרי ביה 'ובֵינַיִךְ', שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה, הוא שהמלאך אומר להגר (להלן פס' יא) הנך הרה, והלא כבר הרתה, והוא מבשר לה שתהר? אלא מלמד שהפילה הריון הראשון:

(ו) וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־שָׂרַי הִנֵּה שִׁפְחָתֵךְ בְּיָדֵךְ עֲשִׂי־לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ וַתְּעַנֶּהָ **שָׂרַי** - היתה משעבדת בה בקושי, וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ:

(ז) וַיִּמְצָאָהּ מַלְאַךְ יְקֹוָק עַל־עֵין הַמַּיִם בַּמִּדְבָּר עַל־הָעַיִן בְּדֶרֶךְ שׁוּר:

(ח) וַיֹּאמַר הָגָר שִׁפְחַת שָׂרַי **אֵי־מִזֶּה בָאת** - מהיכן באת. יודע היה, אלא ליתן לה פתח ליכנס עימה בדברים. ולשון 'אי מזה' - איה המקום שתאמר עליו מזה אני באה, וְאָנָה תֵלֵכִי וַתֹּאמֶר מִפְּנֵי שָׂרַי גְּבִרְתִּי אָנֹכִי בֹרַחַת:

(ט) וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְקֹוָק - על כל אמירה היה שָׁלוּחַ לה מלאך אחר, לכך נאמר 'מלאך' בכל אמירה ואמירה, שׁוּבִי אֶל־גְּבִרְתֵּךְ וְהִתְעַנִּי תַּחַת יָדֶיהָ:

(י) וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְקֹוָק הַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת־זַרְעֵךְ וְלֹא יִסָּפֵר מֵרֹב:

(יא) וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְקֹוָק **הִנָּךְ הָרָה** - כשתשובי תהרי, כמו (שופטים יג ז) 'הנך הרה' דאשת מנוח, **וְיֹלַדְתְּ בֵּן** - כמו וְיוֹלֶדֶת, ודומה לו (ירמיה כב כג) 'יֹשֶׁבְתִּ בַלְּבָנוֹן מְקֻנָּנְתְּ בָּאֲרָזִים', **וְקָרָאת שְׁמוֹ יִשְׁמָעֵאל** - ציווי הוא, כמו שאומר לזכר (להלן יז יט) 'וְקָרָאתָ את שמו יצחק', כִּי־שָׁמַע יְקֹוָק אֶל־עָנְיֵךְ:

(יב) **וְהוּא יִהְיֶה פֶּרֶא אָדָם** - אוהב מדברות לצוד חיות, כמו שכתוב (להלן כא כ - כא) ויהי רובה קשת וישב במדבר פארן, **יָדוֹ בַכֹּל** - לסטים, **וְיַד כֹּל בּוֹ** - הכל שונאין אותו ומתגרין בו, **וְעַל־פְּנֵי כָל־אֶחָיו יִשְׁכֹּן.** שיהיה זרעו גדול:

(יג) וַתִּקְרָא שֵׁם־יְקֹוָק הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ **אַתָּה אֵל רֳאִי** - נקוד חטף קמ"ץ, מפני שהוא שם דבר, אֱלוֹהַּ הָרְאִיָּה, שרואה בעלבון של עלובין (ס"א דבר אחר אתה אל ראי, משמע שהוא רואה הכל, ואין שום דבר רואה אותו), כִּי אָמְרָה הֲגַם הֲלֹם רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי. לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום, אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, ששם הייתי רגילה לראות מלאכים. ותדע שהיתה רגילה לראותם, שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר (שופטים יג כב) מות נמות, וזו ראתה ארבעה זה אחר זה ולא חרדה:

(יד) עַל־כֵּן קָרָא לַבְּאֵר **בְּאֵר לַחַי רֹאִי** - כתרגומו - 'בְּאֵרָא דְּמַלְאַךְ קַיֶּימָא אִתַּחְזֵי עֲלָהּ', הִנֵּה בֵין־קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד:

(טו) וַתֵּלֶד הָגָר לְאַבְרָם בֵּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם־בְּנוֹ **אֲשֶׁר־יָלְדָה הָגָר יִשְׁמָעֵאל.** אף על פי שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר (לעיל פס' יא) וְקָרָאת שמו ישמעאל, שרתה רוח הקודש עליו וקראו ישמעאל:

(טז) **וְאַבְרָם בֶּן־שְׁמֹנִים שָׁנָה** וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת־הָגָר אֶת־יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם. לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן שלוש עשרה שנה כשנימול, ולא עיכב: ס

פרק יז

(א) וַיְהִי אַבְרָם בֶּן־תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע שָׁנִים וַיֵּרָא יְקֹוָק אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו **אֲנִי־אֵל שַׁדָּי** - אני הוא שיש דַּי באלהותי לכל בריה, לפיכך התהלך לפני ואהיה לך לאלוה ולפטרון. וכן כל מקום שהוא במקרא, פירושו כך - דַּי שלו, והכל לפי הענין, **הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי** - כתרגומו 'פְּלַח קֳדָמַי', הדבק בעבודתי, **וֶהְיֵה תָמִים.** אף זה צווי אחר צווי, הֱיֵה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו, התהלך לפני במצות מילה, ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן שהערלה בך אתה בעל מום לפני. דבר אחר, 'והיה תמים' - עכשיו אתה חסר חמישה אברים - שתי עינים, שתי אזנים, וראש הגויה, אוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין אותיותיך מאתיים ארבעים ושמונה, כמנין אברים:

(ב) **וְאֶתְּנָה בְרִיתִי** - ברית של אהבה, וברית הארץ להורישה לך על ידי מצוה זו, בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה אוֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד:

(ג) **וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל־פָּנָיו** - ממורא השכינה, שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד ורוח הקודש נצבת עליו, וזהו שנאמר בבלעם (במדבר כד ד) נופל וגלוי עינים. בברייתא דרבי אליעזר מצאתי כן, וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים לֵאמֹר:

(ד) אָנֹכִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאַב הֲמוֹן גּוֹיִם:

(ה) וְלֹא־יִקָּרֵא עוֹד אֶת־שִׁמְךָ אַבְרָם וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם **כִּי אַב־הֲמוֹן גּוֹיִם** נְתַתִּיךָ: **כי אב המון גויס.** לשון נוטריקון של שמו. ורי"ש שהיתה בו בתחילה, שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו ועכשיו אב לכל העולם, לא זזה ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד שהוסיפה ליהושע, שנאמר (במדבר יג טז) ויקרא משה להושע בן נון יהושע:

(ו) וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד וְנָתַתִּיךָ לְגוֹיִם - ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו, ולא היה מבשרו עליו, וּמְלָכִים מִמְּךָ יֵצֵאוּ:

*

<u>שביעי</u>

(ז) וַהֲקִמֹתִי **אֶת־בְּרִיתִי** בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית עוֹלָם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים **והקימותי את בריתי.** ומה היא הברית, להיות לך לאלהים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ:

(ח) וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֵת אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ אֵת כָּל־אֶרֶץ כְּנַעַן **לַאֲחֻזַּת עוֹלָם** וְהָיִיתִי לָהֶם לֵאלֹהִים: **לאחוזת עולם.** ושם אהיה להם לאלהים, אבל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה:

(ט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם **וְאַתָּה** אֶת־בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם: **ואתה.** וא"ו זו מוסיף על ענין ראשון (לעיל פס' ד) 'אני הנה בריתי אתך', ואתה הוי זהיר לשמרו, ומה היא שמירתו, (פסוק הבא) זאת בריתי אשר תשמרו... המול לכם וגו':

(י) זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ **בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם** - אותם של עכשיו, **וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ** - העתידין להוולד אחריך, **הִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר: המול.** כמו 'להמול', כמו שאתה אומר 'עשות', כמו 'לעשות':

(יא) **וּנְמַלְתֶּם** אֵת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם **ונמלתם.** כמו ומלתם, והנו"ן בו יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים, כגון נ' של נושך ונ' של נושא. (ונמלתם, כמו ונשאתם, אבל ימול לשון יִפְעַל, כמו 'יַעֲשֶׂה', 'יֹאכַל'), וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם:

(יב) וּבֶן־שְׁמֹנַת יָמִים יִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר לְדֹרֹתֵיכֶם **יְלִיד בָּיִת** - שילדתו השפחה בבית, **וּמִקְנַת־כֶּסֶף** - שקנאו משנולד, מִכֹּל בֶּן־נֵכָר אֲשֶׁר לֹא מִזַּרְעֲךָ הוּא:

(יג) **הִמּוֹל** יִמּוֹל **יְלִיד בֵּיתְךָ** - כאן כָּפַל עליו, ולא אמר לשמונה ימים, ללמדך שיש יליד בית נמול לאחד (ס"א לאחר שמונה ימים), כמו שמפורש במסכת שבת (קלה:), וּמִקְנַת כַּסְפֶּךָ וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם לִבְרִית עוֹלָם:

(יד) **וְעָרֵל** זָכָר - כאן לימד שהמילה באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה, **אֲשֶׁר לֹא־יָמוֹל** אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתוֹ - משיגיע לכלל עונשין ונכרתה, אבל אביו אין ענוש עליו כרת, אבל עובר בעשה, **וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ** הַהִוא מֵעַמֶּיהָ - הולך ערירי ומת קודם זמנו, אֶת־בְּרִיתִי הֵפַר: ס

(טו) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם שָׂרַי אִשְׁתְּךָ **לֹא־תִקְרָא** אֶת־שְׁמָהּ שָׂרָי - דמשמע שרי לי ולא לאחרים, כִּי שָׂרָה שְׁמָהּ. כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל:

(טז) **וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ** - ומה היא הברכה, שחזרה לנערותה, שנאמר (לקמן יח יב) אחרי בלותי היתה לי עדנה, וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן **וּבֵרַכְתִּיהָ** - בהנקת שדים, כשנצרכה לכך ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בננו הוא, והביאה כל אחת בנה עימה ומניקתה לא הביאה, והיא הניקה את כולם, הוא שנאמר (להלן כא ז) היניקה בנים שרה. בראשית רבה (נג ט) רמזו במקצת, וְהָיְתָה לְגוֹיִם מַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ:

(יז) **וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל־פָּנָיו וַיִּצְחָק** - זה תירגם אנקלוס לשון שמחה 'וַחֲדִי', ושל שרה לשון מחוך. למדת שאברהם האמין ושמח, ושרה לא האמינה ולגלגה. וזהו שהקפיד הקדוש ברוך הוא על שרה ולא הקפיד על אברהם, וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ **הַלְבֶן** מֵאָה־שָׁנָה יִוָּלֵד - יש תמיהות שהן קיימות, כמו (ש"א ב כז) הֲנִגְלֹה נִגְלֵיתִי, (ש"ב טו כז) הֲרֹאֶה אַתָּה, אף זו היא קיימת, וכך אמר בלבו - הנעשה חסד זה לְאַחֵר, מה שהקב"ה עושה ליז, **וְאִם־שָׂרָה הֲבַת־תִּשְׁעִים שָׁנָה** תֵּלֵד. היתה כדאי לילד. ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידין בני חמש מאות שנה, בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשות כח לעולם, צא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמיהרו תולדותיהן בני ששים ובני שבעים:

(יח) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־הָאֱלֹהִים לוּ **יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ: לו ישמעאל יחיה.** הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה. **יחיה לפניך.** יחיה בירא‌תך, כמו (לעיל פס' א) התהלך לפני, פְּלַח קֳדָמַי:

(יט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים **אֲבָל** שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן, **וְקָרָאתָ** אֶת־שְׁמוֹ **יִצְחָק** וַהֲקִמֹתִי **אֶת־בְּרִיתִי** אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ **אַחֲרָיו:** **אבל.** לשון אמיתת דברים, וכן (לקמן מב כא) אבל אשמים אנחנו, (מ"ב ד יד) אבל בן אין לה, **וקראת את שמו יצחק.** על שם הצחוק. ויש אומרים על שם י' נסיונות, וצ' שנה של שרה, וח' ימים שנימול, וק' שנה של אברהם.

[ס"א - והקמותי את בריתי אתו למה נאמר, והרי כבר כתיב (לעיל פס' ט) ואתה את בריתי תשמור אתה וזרעך וגו', אלא לפי שאומר (לעיל פס' ז) והקמותי וגו', יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיום, תלמוד לומר והקמותי את בריתי אתו, ולא עם אחרים.

ואת בריתי אקים את יצחק (להלן פס' כא) למה נאמר, אלא לימד שהיה קדוש מבטן. דבר אחר, אמר רבי אבא, מכאן לָמַד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (פסוק הבא) כי הנה ברכתי אותו והפריתי אתו והרביתי אתו בְּמְאֹד מְאֹד **שְׁנֵים־עָשָׂר נְשִׂיאִם** יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל: **שנים עשר נשיאים.** כענינים יִכְלוּ, כמו (משלי כה יד) נשיאים ורוח:

(כא) וְאֶת־בְּרִיתִי אָקִים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֶד לְךָ שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת:

(כב) וַיְכַל לְדַבֵּר אִתּוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם. לשון נקיה הוא כלפי שכינה, ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקום:

(כג) וַיִּקַּח אַבְרָהָם אֶת־יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֵת כָּל־יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֵת כָּל־מִקְנַת כַּסְפּוֹ כָּל־זָכָר בְּאַנְשֵׁי בֵּית אַבְרָהָם וַיָּמָל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתָם ויימל. לשון וַיִּפְעַל, בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה - בו ביום שנצטווה, ביום ולא בלילה, לא נתיירא לא מן הגוים ולא מן הליצנים, ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים אילו ראינוהו לא הנחנוהו למול ולקיים מצוותו של מקום, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ אֱלֹהִים:*

מפטיר (כד) וְאַבְרָהָם בֶּן־תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ: בהמלו. בְּהִפָּעֲלוֹ, כמו (לעיל ב ד) בְּהִבָּרְאָם. (נטל אברהם סכין, ואחז בערלתו ורצה לחתוך, והיה מתירא שהיה זקן, מה עשה הקב"ה שלח ידו ואחז עמו, שנאמר וכרות עמו הברית, לו לא נאמר, אלא עמו, בראשית רבה. רש"י ישן):

(כה) וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן־שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֶת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ. באברהם לא נאמר את, לפי שלא היה חסר אלא חיתוך בשר, שכבר נתמעך על ידי תשמיש, אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתוך ערלה ולפרוע המילה, לכך נאמר בו 'את':

(כו) בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ: בעצם היום הזה. שמלאו לאברהם תשעים ותשע שנה ולישמעאל שלוש עשרה שנים, נמול אברהם וישמעאל בנו:

(כז) וְכָל־אַנְשֵׁי בֵיתוֹ יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן־נֵכָר נִמֹּלוּ אִתּוֹ: פ

***

כללי העריכה: ההדגשה בפסוק היא של דיבור המתחיל ברש"י. (פונט מעט גדול יותר). * כשיש דיבור ארוך ברש"י, לעיתים הוא לא שולב בתוך הפסוק אלא נכתב בסופו, אחרי הפסוק. * לעיתים לצורך הרצף שולבו הדיבורים ברש"י כסדר הפסוק, גם כשבמקור הרש"י מופיע קודם הדיבור על סוף הפסוק ואח"כ הדיבור על תחילתו, במקרה כזה זה סומן ב- ** בסוף הפסוק. כמו"כ מטבעו של הרש"י המשולב עלולים להיות שינויים קלים בדיבור המתחיל (כגון פתיחת וגו') או במיקומו. את הכללים בהרחבה ניתן לראות במבוא לפרשת בראשית. (אוצר החכמה / היברו בוקס)

כל הזכויות שמורות. ©

ניתן להשיג את הגליון (וכן גליונות קודמים) במאגר העלונים הממוחשב של 'דרשו', 'לדעת עלונים' ועוד

מהלולת כתב ק"ק - ניתן להשיג גם בעמדות ובאתר של קול הלשון, תחת הכותר 'חומש עם רש"י משולב'

וכן ניתן להשיג במייל - 2711526@GMAIL .COM

הארות הערות ותיקוני טעויות יתקבלו בברכה 05276-00532